

Jerzy Dzieciuchowicz

Polonia francuska : ewolucja struktury przestrzennej i demograficzno-społecznej

---

Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 3, 31-57

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Dzieciuchowicz

POLONIA FRANCUSKA – EWOLUCJA STRUKTURY PRZESTRZENNEJ I DEMOGRAFICZNO-SPOŁECZNEJ

W artykule przedstawiono kierunki i dynamikę zmian struktury przestrzennej i demograficzno-społecznej Polonii francuskiej, zarówno od strony obszarów odpływu, jak i napływu migracyjnego. Zakres czasowy opracowania obejmuje okres od I wojny światowej do czasów współczesnych.

1. UWAGI WSTĘPNE

Emigranci polscy we Francji należą do największych społeczności polonijnych w państwach Europy Zachodniej. Rozwój Polonii francuskiej, jej życie społeczne i kulturalne oraz aktywność ekonomiczna zostały wnikliwie opisane przez wielu badaczy polskich (polonijnych) i francuskich (Bonnet 1977, Chełmicki 1937, Fogelson 1937, Gruszczyński 1981, Janowska 1964, Krawczyk 1975, Ponty 1988a, b, Rozwadowski 1927, Sikora 1988, Śladkowski 1985). W nielicznych opracowaniach poddano analizie wyłącznie aspekty przestrzenne wychodźstwa polskiego we Francji (Dzieciuchowicz 1990, Fischbach 1985, Kostrubiec 1991, Marszał 1986, 1989, Marszał, Straszewicz 1990, Michalski 1990, Straszewicz 1985). Celem tego artykułu jest przedstawienie ewolucji struktury przestrzennej i demograficzno-społecznej Polonii francuskiej, zarówno od strony obszarów odpływu, jak i napływu migracyjnego, z uwzględnieniem istotnych uwarunkowań. Zakres czasowy rozważanej problematyki obejmuje okres od I wojny światowej do czasów współczesnych.

Wykorzystane dane źródłowe pochodzą z ciągłej i okresowej obserwacji statystycznej migracji zagranicznych we Francji i w Polsce, a także z prac nie publikowanych, wykonanych przez Zespół Badań Przestrzennych Emigracji Polskiej Uniwersytetu Łódzkiego oraz z literatury przedmiotu. Informacje statystyczne na temat emigracji polskiej we Francji nie są jednorodne i w pełni wiarygodne (Stpiczyński 1988, 1992). Francuska statystyka

ludności zwraca szczególną uwagę na skład etniczny imigrantów. O podziale ludności Francji według pochodzenia etnicznego decyduje przynależność państwowa (*nationalité*), a nie narodowość (*nationalité ethnique*). W podziale tym wyróżniane są trzy podstawowe grupy ludności: Francuzi z tytułu urodzenia, Francuzi z tytułu przyznania obywatelstwa (naturalizowani) i cudzoziemcy. Formalnie Polacy wchodzą tylko w skład cudzoziemców. Stosowana we francuskiej statystyce formalnoprawna klasyfikacja ludności obcej i obcego pochodzenia uniemożliwia ustalenie faktycznej liczby Polaków we Francji. Polska statystyka migracji zagranicznych w okresie międzywojennym, bazująca na informacjach paszportowych, nie była kompletna. Dotyczy to zwłaszcza lat 1919–1925. W latach powojennych wyłącznym źródłem danych w tej dziedzinie stały się formalne zgłoszenia pobytu stałego (imigracja) i wymeldowania z miejsca takiego pobytu (emigracja). W ten sposób rejestrowane informacje są niepełne i często opóźnione w stosunku do rzeczywistych migracji.

2. GENEZA I OGÓLNA TENDENCJA ROZWOJU POLONII FRANCUSKIEJ

Emigracja ludności polskiej do Francji w szerszej skali została zapoczątkowana po upadku wielkich powstań narodowych w Polsce w XIX w.¹ Zgodnie z tradycją historyczną fala migracyjna związana z Powstaniem Listopadowym nosi nazwę Wielkiej Emigracji, a towarzysząca Powstaniu Styczniowemu – Małej Emigracji. W migracjach tych uczestniczyli oficerowie, żołnierze oraz najaktywniejsi intelektualisci i przywódcy polityczni. Posiadając selektywny charakter, osiągnęły one niewielkie rozmiary. W 1866 r. ogólna liczba emigrantów polskich we Francji wynosiła bowiem zaledwie 9,9 tys. (tab. 1). Emigracja odbywała się indywidualnie lub w małych grupach. Ważnym jej wyróżnikiem jest stosunkowo szybka asymilacja emigrantów z miejscowymi społecznościami oraz poważny wpływ Polonii na rozwój i utrwalanie więzi polsko-francuskich w różnych sferach życia społeczno-politycznego, ekonomicznego i kulturalnego. Pod koniec XIX w. emigracja polityczna z ziem polskich uległa zahamowaniu. W tym samym czasie

¹ Nieliczne grupy emigrantów polskich docierały do Francji już wcześniej. Rekrutowały się one m. in. spośród żołnierzy regimentów polskich walczących po stronie rodu Kondeuszów w okresie panowania Ludwika XIV, licznych żołnierzy polskich pozostających w połowie XVIII w. w służbie marszałka Maurycego de Saxe, a później także formacji polskich uczestniczących w kampaniach napoleońskich. W okresie sprawowania przez króla Stanisława Leszczyńskiego władzy książęcej w Lotaryngii nieduża kolonia polska powstała w Luneville. W drugiej połowie XIX w. nieduże grupy emigrantów polskich zamieszkiwały ok. 180 miejscowości. Większe skupiska polonijne istniały wtedy w Besançon, Bourg-en-Bresse, Bergerac, a także w regionie Avignon.

Tabela 1

Polacy we Francji w latach 1851–1982

Lata*	Polacy o statusie cudzoziemców		
	w liczbach bezwzględnych	w % ludności Francji ogółem	w % cudzoziemców we Francji
1851	9 338	0,02	2,45
1861	7 357	0,02	1,45
1866	9 882	0,03	1,51
1872	7 328	0,02	1,08
1921	45 766	0,12	2,99
1926	309 312	0,77	12,84
1931	507 811	1,23	18,71
1936	422 694	1,03	19,23
1946	423 470	1,06	24,29
1954	269 269	0,63	15,25
1962	177 181	0,38	8,17
1968	131 668	0,27	4,94
1975	93 655	0,18	2,72
1982	64 804	0,12	1,74

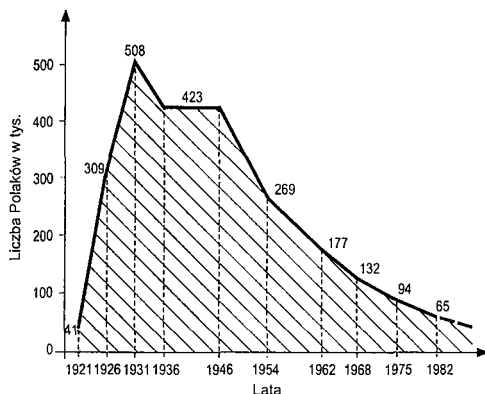
* W granicach administracyjnych: w 1851 r. z 1815 r., w 1872 r. z 1871 r., w pozostałych latach w każdorazowych.

Źródło: Roczniki statystyczne Francji z różnych lat.

zaczęła się silnie rozwijać emigracja zarobkowa². W 1912 r. pierwsze górnicze osady polskie założone w północno-wschodniej Francji (Noeux, Lens, Courrieres, Aniche i Anzin) liczyły zaledwie 620 mieszkańców. Zwiększając się w szybkim tempie, napływ migracyjny z Polski do Francji przybrał w okresie międzywojennym formę masową. Był on organizowany przez związki francuskich pracodawców przemysłowych i rolnych. Odbyswał się w warunkach dużego niedoboru siły roboczej we Francji. Po osiągnięciu na początku lat trzydziestych maksymalnej wielkości, wynoszącej ok. 513 tys.,

² W stosunku do późniejszej, intensywnej emigracji, obejmującej głównie robotników przemysłowych, skromne efekty przyniósł trwający od 1908 r. do 1914 r. werbunek polskich robotników rolnych z Galicji do sezonowej pracy w rolnictwie francuskim, przede wszystkim na obszarze Lotaryngii, Szampanii i Burgundii. W rozwoju tej emigracji dużą rolę odegrał J. Stapiński – lider partii chłopskiej. Zgodnie z szacunkiem J. Ponty (1988a), w 1914 r. liczba Polaków pracujących we francuskich gospodarstwach rolnych nie przekraczała 10 tys., z czego 8 tys. osób pochodziło z zaboru austriackiego i 2 tys. z zaboru rosyjskiego. Emigracja Polaków do ośrodków przemysłowych północno-wschodniej Francji rozpoczęła się dzięki działaniom podejmowanym przez księcia Witolda Kazimierza Czartoryskiego, będącego jednym z większych akcjonariuszy kopalni węgla kamiennego w Aniche i Anzin, fabryk w Creusot i kampanii kolejowych w Europie Środkowej.

stan liczby Polonii francuskiej zmniejszał się m. in. ze względu na ograniczenie emigracji z Polski i rozwój procesu naturalizacji. Spadek ten odnosi się w szczególności do osób posiadających obywatelstwo polskie (rys. 1). Według danych oficjalnych w 1982 r. przynależność do społeczności polonijnej deklarowało jeszcze 224 tys. osób. Obecnie szacuje się, iż we Francji żyje łącznie prawie milionowa (0,8–1 mln) rzesza Polaków oraz Francuzów polskiego i polsko-francuskiego pochodzenia (Wiśniewski 1985).

Rys. 1. Ludność polska (cudzoziemcy) we Francji w latach 1921–1982; według spisów ludności

3. EMIGRACJA Z POLSKI DO FRANCJI: WIELKOŚĆ POTOKÓW MIGRACYJNYCH, POCHODZENIE TERYTORIALNE I STRUKTURA DEMOGRAFICZNO-SPOŁECZNA

Okres międzywojenny. Dokładne ustalenie rozmiarów potoków migracyjnych z Polski do Francji w okresie międzywojennym jest niemożliwe. Obserwacja statyczna, prowadzona w miejscach odpyty i napływu migracyjnego Polaków, wykazuje bowiem znaczne rozbieżności. Dla okresu 1919–1938 oficjalne źródła polskie określają liczbę wyjazdów z Polski do Francji na 612,9 tys., natomiast według źródeł francuskich liczba przyjazdów Polaków do Francji wynosiła tylko 460,7 tys., czyli mniej aż o 152,2 tys. (tab. 2). Wielkość odpyty migracyjnego z Polski do Francji podlegała silnym wahaniom okresowym. Statystyki polskie dowodzą, że największej osób wyemigrowało do Francji w dwóch podokresach: 1922–1926 i 1928–1930,

Tabela 2

Emigracja ludności polskiej^a do Francji oraz reemigracja
w okresie międzywojennym według oficjalnych źródeł francuskich i polskich

Lata	Przyjazdy do Francji		Reemigracja	
	dane francuskie ^b	dane polskie ^c	dane francuskie ^b	dane polskie ^c
1919–1920	14 651	14 183	2 031	.
1921	9 345	8 851	4 113	4 100
1922	31 687	29 840	1 850	1 900
1923	54 673	70 895	61	1 100
1924	38 048	48 912	89	8 000
1925	30 634	36 373	11	5 126
1926	53 311	68 704	2	6 392
1927	9 981	16 211	12 509	4 143
1928	24 617	32 145	11 872	10 058
1929	55 269	81 508	10 578	8 448
1930	54 907	86 500	9 817	9 800
1931	19 947	28 000	24 570	26 174
1932	6 090	8 100	37 139	25 126
1933	7 359	11 400	16 178	10 171
1934	4 871	8 000	16 334	20 204
1935	1 036	1 400	20 731	35 451
1936	5 653	8 400	14 867	23 229
1937	24 188	33 000	2 893	7 600
1938	14 459	20 500	4 663	12 100
1939	5 162	.	4 585	.

^a Robotnicy wraz z członkami ich rodzin.

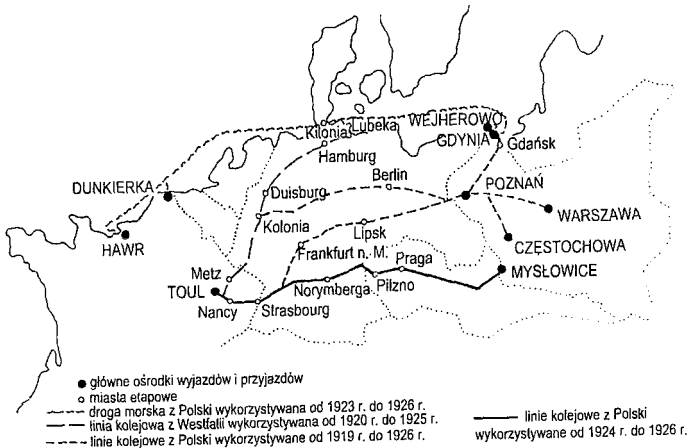
^b Biuletin du ministere du Travail.

^c Roczniki statystyczne GUS.

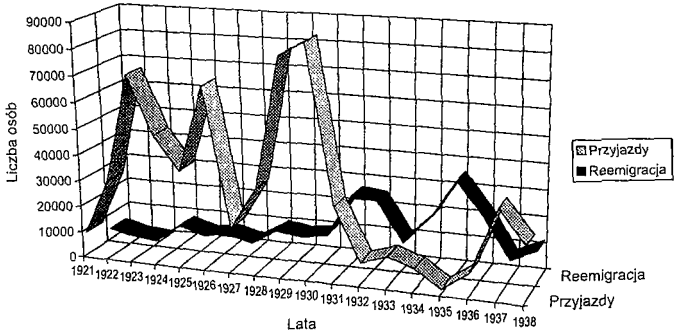
Źródło: J. Ponty (1988, s. 425).

obejmując w każdym z nich kolejno 254,7 tys.³ i 200,2 tys. osób (rys. 2). Intensywną emigrację ułatwiało podpisanie w 1919 r. konwencji polsko-francuskiej regulującej werbunek robotników polskich. Potoki emigracyjne były stymulowane z jednej strony trudną sytuacją gospodarczą Polski, a z drugiej rozwojem górnictwa węglowego i metalurgii we Francji, przy równoczesnym regresie demograficznym w tym kraju. W latach 1919–1926 emigracja zorganizowana odbywała się z kilku punktów werbunkowych drogą morską z Gdyni (Wejherowa) do Dunkierki lub Hawru oraz liniami kolejowymi z Mysłowic przez Pragę, Pilzno, Norymbergę, Strasburg do Toul, albo z Gdyni, Poznania, Warszawy, Częstochowy przez Berlin, Kolonię, Metz lub przez Lipsk, Frankfurt nad Menem również do Toul (rys. 3).

³ W latach 1922–1925 podczas francuskiej okupacji Zagłębia Rurhy do Francji z tego regionu masowo przybywali emigranci polscy – głównie rodziny górników – tzw. Westfalczycy. J. Ponty (1988a) ocenia ich liczbę na 54,6 tys.

Rys. 2. Główne szlaki napływu Polaków do Francji w okresie 1919–1926

Rys. 3. Emigracja ludności polskiej do Francji w latach 1921–1938 (dane GUS)

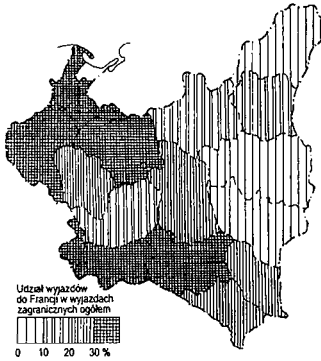
Reemigracja osiągnęła największe rozmiary podczas wielkiego kryzysu ekonomicznego we Francji w latach 1931–1936, gdy powróciło z tego kraju aż 140,4 tys. Polaków (64,1% reemigrantów w okresie 1921–1938). Jedynie w tym czasie ich odpływ z Francji był wyższy od napływu (o 74,6 tys.). W okresie międzywojennym emigracja do Francji była jednym z głównych kierunków wyjazdów z Polski. Świadczy o tym udział procentowy wyjeżdżających do Francji w ogólnej liczbie emigrantów polskich (2211 tys.), dochodzący do 27,7%, a w przypadku samych wyjazdów do krajów europejskich (1415 tys.) nawet do 43,3%. W latach 1926–1938 emigracja do Francji miała największy udział (> 30%) w emigracji całkowitej głównie w zachodniej części kraju, a w emigracji do krajów europejskich (> 60%) w regionach południowo-wschodnich oraz w województwie warszawskim (rys. 4).

Początkowo w potokach migracyjnych do Francji przeważali robotnicy przemysłowi i górnicy, pochodzący z silnie zurbanizowanych i uprzemysłowionych regionów Polski, a zwłaszcza z Zagłębia Dąbrowskiego i Górnos Śląskiego, gdyż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości regiony te przeżywały trudności gospodarcze, ze względu na poważne ograniczenie tradycyjnych rynków zbytu. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych spośród obszarów emigracyjnych na czoło wysunęły się zacofane gospodarczo regiony rolnicze o słabych glebach i dużym przeludnieniu wsi. Począwszy od 1933 r., w warunkach głębokiej recesji gospodarczej we Francji i po pojawieniu się nowych kierunków emigracji z Polski, przede wszystkim na Łotwę i do Palestyny, znaczny spadek liczby wyjazdów do Francji zaznaczył się szczególnie na kresach wschodnich (województwa: nowogródzkie, wileńskie, stanisławowskie, białostockie i lubelskie) oraz w części obszarów centralnych (województwo łódzkie i kieleckie). Natomiast pod koniec okresu międzywojennego ze względu na ożywienie gospodarcze w Polsce zmniejszyła się istotnie emigracja do Francji z regionów silnie uprzemysłowionych, w tym głównie z województw: śląskiego, pomorskiego i kieleckiego. W całym okresie II Rzeczypospolitej większość emigrujących (> 70%) do Francji pochodziła z 5 województw: lwowskiego, łódzkiego, poznańskiego, krakowskiego, kieleckiego. Te same województwa odznaczały się zarazem największym natężeniem emigracji (> 6‰ w 1931 r.).

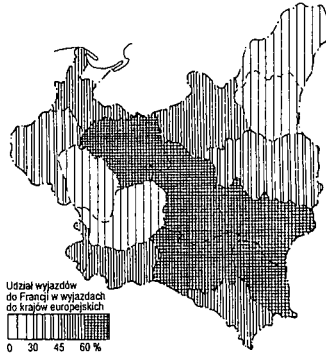
Struktura demograficzno-społeczna ludności emigrującej do Francji w omawianym okresie była dość jednorodna i ulegała powolnym zmianom. W latach dwudziestych potoki emigracyjne odznaczały się dużą przewagą liczebną mężczyzn w stosunku do kobiet (1926–1929: 68%), którą w latach późniejszych zastąpiła nieco mniejsza nadwyżka kobiet (1931–1938: 54%). Cała populacja emigrantów była zdominowana przez osoby reprezentujące młodsze roczniki wieku produkcyjnego (25–35 lat). W związku z tym aktywność zawodowa wychodźców była bardzo wysoka (> 60%). O ile na początku okresu międzywojennego wśród emigrujących przeważali górnicy i robotnicy niewykwalifikowani, to w jego drugiej połowie większość stanowili pracujący w rolnictwie.

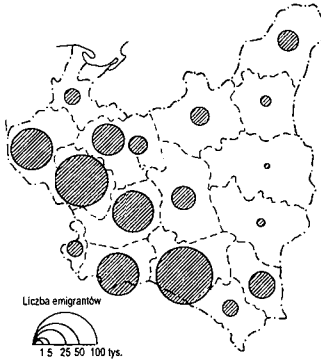
A. EMIGRACJA Z POLSKI DO FRANCJI W STOSUNKU DO EMIGRACJI OGÓLEM W LATACH 1926-1938

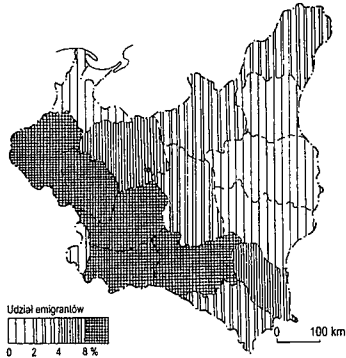
B. EMIGRACJA Z POLSKI DO FRANCJI W STOSUNKU DO EMIGRACJI EUROPEJSKIEJ W LATACH 1926-1938

C. WIELKOŚĆ EMIGRACJI Z POLSKI DO FRANCJI W LATACH 1926-1938

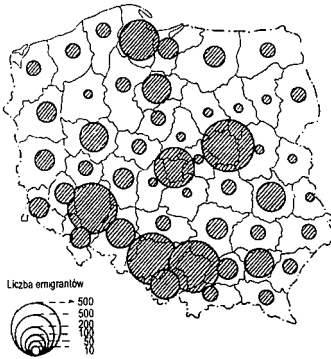

D. UDZIAŁ EMIGRACJI Z POLSKI DO FRANCJI W LATACH 1926-1938 (POLSKA = 100)

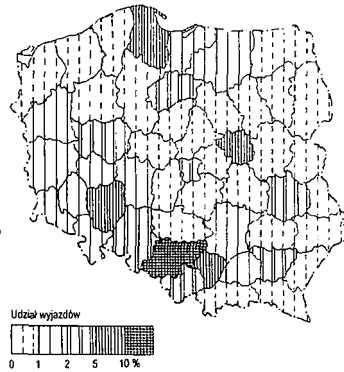

Rys. 4. Pochodzenie terytorialne ludności polskiej emigrującej do Francji w latach 1926-1938

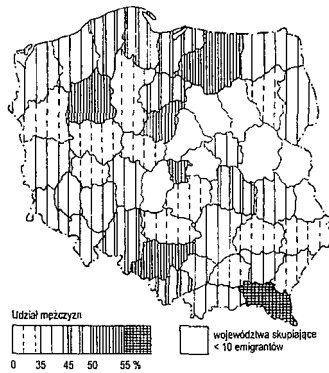
A. WIELKOŚĆ EMIGRACJI Z POLSKI DO FRANCJI
W LATACH 1980-1986

B. UDZIAŁ EMIGRACJI Z POLSKI DO FRANCJI
W LATACH 1980-1986 (Polska = 100)

C. STRUKTURA PŁCI EMIGRANTÓW Z POLSKI DO FRANCJI
W LATACH 1980-1986

Rys. 5. Pochodzenie terytorialne ludności polskiej emigrującej do Francji w latach 1980-1986

Emigranci – podobnie jak cała ludność II Rzeczypospolitej – wyróżniali się zróżnicowaną strukturą narodowościową i wyznaniową. Większość wychodźców pochodziła z terenów wiejskich Polski Centralnej, dlatego też dominowali wśród nich Polacy wyznania rzymskokatolickiego. W końcu lat dwudziestych wyraźnie zwiększyła się liczebność emigrujących z Polski do Francji Białorusinów i Ukraińców obrządku greckokatolickiego, a nieco później wyznania prawosławnego. Natomiast nasilenie emigracji Żydów polskich (wyznania mojżeszowego) osiągnęło maksimum na przełomie drugiej i trzeciej dekady bieżącego stulecia.

Okres powojenny. Po II wojnie światowej z przyczyn politycznych migracje ludności między Polską i Francją zostały gwałtownie i trwale ograniczone. Jedyne na początku lat powojennych rozwinęła się na dość szeroką skalę reemigracja Polaków z Francji. Wpłynęła na to aktywna agitacja władz polskich na Zachodzie. Spis ludności Polski w 1950 r. wykazał, że po zakończeniu wojny powróciło z Francji 78,4 tys. osób, stanowiących 3,3% ogółu repatriantów. Począwszy od 1956 r., aż do 1994 r. wyemigrowało z Polski do Francji tylko 23,9 tys. osób. Wyjazdy do Francji, podobnie jak i innych krajów zachodnich, nasiliły się wyraźnie po odwołaniu stanu wojennego. W latach 1981–1990 uczestniczyło w nich 9,2 tys. osób. W ciągu kilku ostatnich lat emigrację do Francji równoważy imigracja z tego kraju, a przepływy migracyjne między Polską i Francją odgrywają znikomą rolę w ogólnej objętości migracji zagranicznych w Polsce.

Specyficzne właściwości wykazuje struktura terytorialna powojennej emigracji z Polski do Francji. W latach 1966–1970 najwięcej (> 10%) emigrujących tam pochodziło z byłego województwa katowickiego, opolskiego i olsztyńskiego, gdzie osiedliła się znaczna część powojennych reemigrantów z Francji (Wasiłewska-Trenkner 1973). Stosunkowo dużo emigrantów przed wyjazdem do Francji zamieszkiwało też w takich województwach silnie zurbanizowanych, jak warszawskie, łódzkie, krakowskie i gdańskie. Na podstawie danych dla okresu 1980–1986, w którym wyemigrowało do Francji ogółem 6,2 tys. osób, zaobserwowano również (Michalski 1990) silną koncentrację miejsc odpływu migracyjnego w regionach zurbanizowanych, w szczególności w województwach: katowickim, warszawskim i gdańskim, wrocławskim i krakowskim (rys. 5). Najwięcej emigrantów pochodziło z województwa katowickiego (24,4% ogółu emigrantów), co wiąże się z przedwojenną tradycją emigracji zarobkowej górników. Z pozostałych obszarów emigracyjnych istotne znaczenie miały południowo-wschodnie regiony rolnicze, odgrywające dużą rolę w przedwojennej emigracji do Francji (województwa: kieleckie, tarnowskie, rzeszowskie, lubelskie), a także południowo-zachodnie i północne regiony powojennej osiedlenia reemigr-

rantów z Francji (województwa: wałbrzyskie, zielonogórskie, olsztyńskie). Na obszarach tych wyjazdom zagranicznym sprzyjały powiązania rodzinne emigrujących z Polską francuską. Relatywnie wysokim udziałem odpływu do Francji, w całym odpływie migracyjnym z Polski za granicę (10–20%), przekraczającym wielokrotnie niewielki udział ogólnokrajowy (ok. 3%), wyróżniały się województwa: warszawskie, toruńskie, kaliskie, kieleckie i zamojskie. Emigracja do Francji została zdominowana przez mieszkańców miast (ok. 93% ogółu wyjazdów). W większości województw ich udział w ogólnej liczbie emigrantów przekraczał 80%. Tylko w rolniczej, południowo-wschodniej części kraju udział ten był nieco mniejszy. W analizowanym okresie w grupie województw dostarczających najwięcej emigrantów (> 300) ujawniły się dwie odmienne tendencje zmian rocznej liczby wyjazdów. Pierwsza, polegająca na utrzymywaniu się emigracji rocznej na prawie stałym poziomie, wystąpiła w województwach: gdańskim, warszawskim i wrocławskim. Drugą tendencją wzrostową cechowało się województwo krakowskie i katowickie.

Wśród ogółu emigrantów wyraźną przewagę liczebną miały kobiety (55,4%), których wyjazdy wynikały nie tylko z typowych motywów ekonomicznych i społecznych, ale również matrymonialnych. Przewaga ta zaznaczała się w większości województw. Tylko w województwach: piłskim, olsztyńskim, wrocławskim, łódzkim, katowickim i krośnieńskim, udział mężczyzn był wyższy od udziału kobiet. Ponadto ludność emigrująca wyróżniała się progresywną strukturą wieku z dominacją grupy 25–34 lat. Mediana wieku emigrujących kobiet wynosiła zaledwie 28,8 lat, a mężczyzn 31,7 lat. Udział dzieci i młodzieży (ok. 12% emigrantów) wskazuje na rodzinny charakter części wyjazdów. Potwierdza to stan cywilny emigrantów, charakteryzujący się przewagą osób dorosłych (> 19 lat) w stanie małżeńskim (> 50%). Wśród pozostałych emigrantów osoby w stanie wolnym (> 25%) mają większy udział od osób rozwiedzionych i separowanych oraz wdów i wdowców. Poziom wykształcenia emigrantów jest wyższy od przeciętnego w kraju, co wypukla negatywne następstwa społeczne emigracji. Zdecydowana większość emigrujących utrzymuje się z zawodów pozarolniczych.

W okresie 1980–1986 imigracja z Francji do Polski była aż 15-krotnie mniej liczna (404 osoby) od emigracji w odwrotnym kierunku. Imigranci osiedlali się przeważnie (> 5%) w województwach silnie zurbanizowanych (warszawskie, poznańskie, wrocławskie, katowickie i krakowskie), preferując położone w nich ośrodki miejskie (rys. 6). Ludność napływowa jest sfeminizowana (54,6% kobiet) i wyróżnia się – odmiennie niż w grupie emigrantów – wyjątkowo wysokim udziałem ludzi starych. Dominującą kategorię wiekową emigrantów tworzą osoby liczące 70–80 lat. Mediana wieku imigrujących kobiet dochodzi do 58,8 lat, a mężczyzn do 49,8 lat. Wśród imigrantek

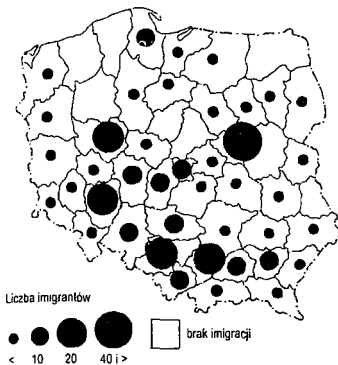
przeważają wdowy i mężatki, a wśród imigrantów żonaci i osoby w stanie wolnym, przy czym poziom wykształcenia populacji męskiej jest wyższy niż żeńskiej. W tym przypadku mamy zatem do czynienia głównie z reemigracją osób w wieku emerytalnym, które zdecydowały się ze względów emocjonalnych, rodzinnych lub materialnych spędzić ostatnie lata życia w kraju rodzinnym.

4. WYCHODŹSTWO POLSKIE WE FRANCJI: ROZWÓJ, ROZMIESZCZENIE I STRUKTURA DEMOGRAFICZNO-SPOŁECZNA

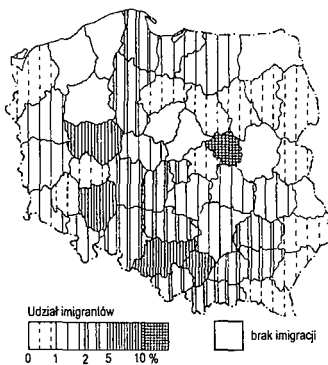
Okres międzywojenny. Dzięki wielkim falom emigracyjnym z ziem polskich rozwój Polonii francuskiej w okresie międzywojennym przebiegał wyjątkowo dynamicznie. Od 1921 r. do 1931 r. liczba wychodźców polskich (obcokrajowców) we Francji wzrosła bowiem z 45,8 tys. (3% ogółu cudzoziemców) aż do 507,8 tys. (18,7%), tj. ponad 11-krotnie. Na początku lat trzydziestych wśród obcokrajowców zamieszkujących Francję Polacy pod względem liczebności zajęli drugie miejsce po emigrantach włoskich. Podczas wielkiego kryzysu ekonomicznego we Francji w latach 1931–1936 spadek produkcji przemysłowej i równoczesny wzrost bezrobocia przyczyniły się do przejściowego zmniejszenia odpływu migracyjnego z Polski do Francji oraz wzrostu reemigracji. W związku z tym liczba Polaków (cudzoziemców) we Francji w 1936 r. zmalała do 422,7 tys. (19,2%), po czym aż do zakończenia II wojny światowej nie ulegała większym zmianom.

Rozmieszczenie emigrantów polskich we Francji w okresie międzywojennym było wyjątkowo nierównomierne (rys. 7). W 1926 r. prawie połowa (45,4%) z nich, tj. 140,6 tys., zamieszkiwała w regionie Nord-Pas-de-Calais – przeważnie w ośrodkach górnictwa węglowego. Mniejsze skupiska polonijne wytworzyły się w regionie paryskim, w Alzacji i Lotaryngii, Burgundii, a także w regionie Lyonu i St. Etienne. Natomiast najmniej Polaków osiedliło się w słabiej uprzemysłowionej zachodniej, południowej i południowo-wschodniej części Francji. W 1931 r. ukształtowany wcześniej zasięg głównych obszarów koncentracji przestrzennej emigracji polskiej znacznie się rozszerzył, przy równoczesnym wzroście samej liczby emigrantów. Największy przyrost ludności polskiej (> 100%) wystąpił na obszarze południowo-zachodniej i południowo-wschodniej Francji. Jedynie w regionie Bretanii i Main liczba Polaków zmalała. Na wysoki stopień koncentracji przestrzennej osadników polskich we Francji wpłynęła stosowana w tym kraju polityka imigracyjna i podporządkowane jej celom restrykcyjne przepisy prawne dotyczące dokonywania przez cudzoziemców zmian miejsca zamieszkania i pracy, a także słabo zróżnicowana struktura społeczno-zawodowa Polaków oraz silne więzi społeczne w środowisku polonijnym.

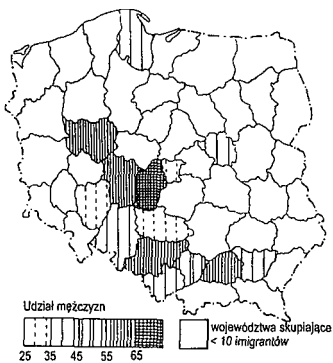
A. WIELKOŚĆ IMIGRACJI Z FRANCJI DO POLSKI
W LATACH 1980–1986

B. UDZIAŁ IMIGRACJI Z FRANCJI DO POLSKI
W LATACH 1980–1986 (POLSKA = 100)

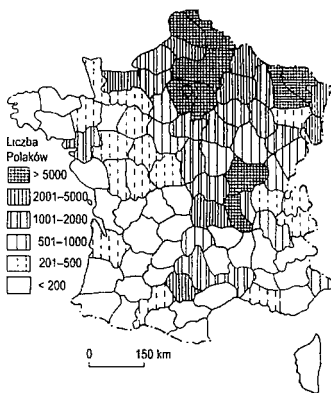

C. STRUKTURA PŁCI IMIGRANTÓW Z FRANCJI DO POLSKI
W LATACH 1980–1986

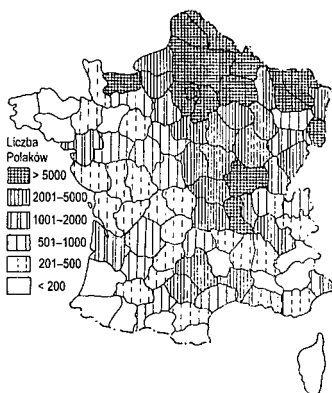

Rys. 6. Struktura przestrzenna imigracji do Polski z Francji w latach 1980–1986

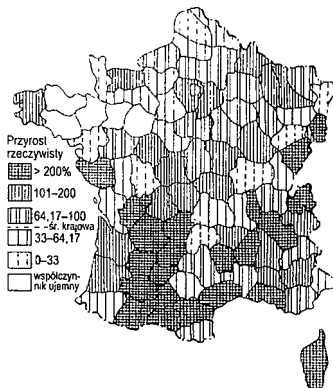
A. LUDNOŚĆ POLSKA WE FRANCJI
WG SPISU W DN. 7. 03. 1926 R.

B. LUDNOŚĆ POLSKA WE FRANCJI
WG SPISU W DN. 7. 03. 1931 R.

C. PRZYRÓST RZECZYWISTY LUDNOŚCI POLSKIEJ
WE FRANCJI A W LATACH 1926-1931

Rys. 7. Rozmieszczenie ludności polskiej we Francji w okresie międzywojennym

Struktura demograficzno-społeczna emigrantów polskich we Francji w okresie przedwojennym kształtowała się pod wpływem warunków demograficznych i społeczno-ekonomicznych panujących zarówno w rejonach odpływu, jak i napływu migracyjnego. Na początku tego okresu podział Polonii francuskiej według płci i wieku był wyjątkowo silnie zdeformowany, z uwagi na ogromną dominację młodych mężczyzn. Udział kobiet wśród emigrantów zwiększył się istotnie dopiero w latach trzydziestych. Natomiast trend malejąco-rosnący reprezentował odsetek dzieci. Równocześnie powolnym zmianom podlegały źródła utrzymania i struktura społeczno-zawodowa Polaków (tab. 3). W ciągu całego okresu międzywojennego ich aktywność zawodowa reprezentowała bardzo wysoki poziom (> 70%), obniżając się przejściowo jedynie w trakcie nasilania recesji gospodarczej, zwłaszcza w roku 1935. Według spisu z 1926 r. w strukturze zatrudnienia emigrantów polskich we Francji największą rolę odgrywało górnictwo (41,8% aktywnych zawodowo). W sektorze przemysłowym dość duże znaczenie miało też hutnictwo, przemysł maszynowy i lekki. Stosunkowo niewielka część wychodźców pracowała w rolnictwie (16,7%) i usługach (13,9%). Po upływie 10 lat w zatrudnieniu Polaków znacznie obniżył się udział górnictwa (do 26,9%), a w mniejszym stopniu metalurgii. Równocześnie wydatnie wzrósł udział rolnictwa (do 30,3%) i sektora usługowego (do 20,8%), a nieco słabiej przemysłu lekkiego.

Struktura narodowościowa i wyznaniowa polskiej grupy etnicznej we Francji w okresie międzywojennym w znacznej mierze odwzorowywała analogiczny podział ludności Polski. Było to szczególnie widoczne w latach 1926–1929, kiedy emigranci wyznania rzymskokatolickiego stanowili prawie 2/3 ogółu wychodźców. Udział tej samej kategorii emigrantów znacznie zwiększył się w późniejszym czasie (1931–1938: 87,5%), przede wszystkim kosztem wyznawców prawosławia i ewangelików.

Okres powojenny. W 1946 r. liczba Polaków (cudzoziemców) we Francji przekraczała stan notowany przed wybuchem wojny, dochodząc do 423,5 tys. W tym też czasie ich udział wśród ogółu cudzoziemców osiągnął maksymalny poziom (24,3%)⁴. Oprócz emigrantów przedwojennych na terenie Francji przebywali wtedy zdemobilizowani żołnierze polscy, walczący podczas II wojny światowej w formacjach polskich zorganizowanych u boku aliantów zachodnich, uchodźcy wojenni, byli jeńcy oraz więźniowie hitlerowskich obozów koncentracyjnych i robotnicy wywiezieni przez Niemców na roboty przymusowe. Do 1952 r., w związku z powojenną reemigracją, liczba wychodźców polskich we Francji zmalała do 332,8 tys. Niemniej jednak tworzyli oni wtedy trzecią pod względem wielkości grupę cudzoziemców, po

⁴ W późniejszym czasie udział ten wykazywał dynamiczną tendencję spadkową, o słabnącym stopniowo tempie. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych zmniejszył się on do ok. 2%. Równocześnie zarysował się słaby trend rosnący niskiego udziału ogółu cudzoziemców w społeczeństwie francuskim (do ok. 8% w 1987 r.).

Tabela 3

Ludność polska aktywna zawodowo we Francji według płci i gałęzi gospodarki
w latach 1926–1936 (w %)

Gałęzie gospodarki	1926			1931			1936		
	razem	mężczyźni	kobiety	razem	mężczyźni	kobiety	razem	mężczyźni	kobiety
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Górnictwo	41,8	49,2	6,5	37,5	44,1	5,2	26,9	35,6	1,3
Hutnictwo i przemysł maszynowy	11,7	13,2	4,6	16,8	18,9	6,8	7,8	9,9	1,8
Budownictwo i roboty ziemne	3,2	3,9	0,1	4,5	5,4	0,1	2,3	3,1	0,1
Przemysł lekki	8,7	6,5	19,3	7,4	4,2	22,8	10,2	8,4	15,8
Przemysł chemiczny	4,0	2,6	10,4	3,2	3,1	3,7	1,7	1,8	1,1
Rolnictwo	16,7	13,1	33,5	18,3	15,1	33,8	30,3	25,9	43,3
Usługi domowe	2,9	0,2	15,9	3,0	0,2	16,9	5,0	0,3	18,5
Różne	11,0	11,3	9,7	9,3	9,0	10,7	15,8	15,0	18,1

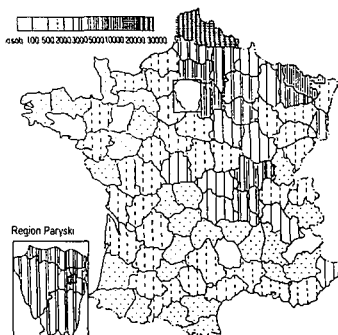
Źródło: Materiały spisów powszechnych ludności (sondaż 1/5).

Włochach (609,5 tys.) i Hiszpanach (345,7 tys.), wyprzedzając znacznie następujących w kolejności – Belgów (129,4 tys.). Dynamika spadku liczebności osób posiadających obywatelstwo polskie zwiększała się coraz bardziej w późniejszym czasie, ze względu na zahamowanie napływu migracyjnego z Polski, starzenie demograficzne mniejszości polskiej i jej naturalizację. W 1982 r. liczba Polaków o statusie cudzoziemców obniżyła się aż do 64,8 tys. (1,74% ogółu cudzoziemców). Wśród innych mniejszości etnicznych liczniejsi od Polaków byli wówczas Algierczycy (805,1 tys.), Portugalczycy (767,3 tys.), Marokańczycy (441,3 tys.), Włosi (340,3 tys.), Hiszpanie (327,2 tys.), Tunezyjczycy (190,8 tys.) i Turcy (122,3 tys.). Dużą większą grupę polonijną tworzyła ludność naturalizowana, licząca 160,2 tys. osób (11,3% ogółu naturalizowanych). Pod względem wielkości zajmowała ona w całej populacji naturalizowanych Francuzów trzecie miejsce po Włochach (412 tys.) i Hiszpanach (290 tys.). Przytoczone dane wskazują, iż w okresie powojennym zintensyfikował się proces naturalizacji społeczności polskiej we Francji. Proces ten zaznaczał się we wszystkich skupiskach polonijnych. Jednakże jego dynamika była największa w regionach zamieszkiwanych przez niewielkie grupy Polaków.

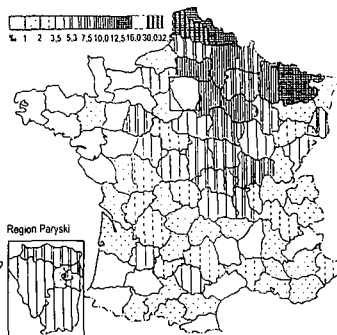
Dostępne informacje statystyczne umożliwiają szczegółową analizę rozmieszczenia całej mniejszości polskiej (cudzoziemcy i naturalizowani) we Francji w 1975 r. W tym czasie w warunkach silnego regresu demograficznego, Polonia licząca jeszcze 277 tys. osób, zachowała ogólne właściwości swego układu przestrzennego wytworzonego w okresie międzywojennym (rys. 8). Uwidocznił się przy tym dalszy wyraźny postęp w procesie dekoncentracji przestrzennej wychodźstwa polskiego, zdeterminowany migracjami wewnętrznymi i asymilacją tej populacji w społeczeństwie francuskim. Nadal głównym regionem koncentracji emigrantów polskich pozostawał region Nord-Pas-de-Calais, gdzie zamieszkiwało ok. 84 tys. Polaków (30,3% ogółu wychodźców polskich). Dość duże skupiska polonijne istniały wciąż w regionie paryskim (ok. 50 tys. osób) i Lotaryngii (ok. 27 tys. osób). Łącznie w tych trzech regionach zamieszkiwało 58,1% ogółu emigrantów polskich we Francji, tj. o 5,2% mniej niż w 1954 r. Pozostała ich część była silnie rozproszona w różnych regionach Francji. W zdecydowanej większości departamentów liczba Polaków zawierała się w przedziale od 100 do 1 tys. Liczbę mniejszą od 100 zanotowano jedynie w 4 departamentach: Mayenne, Morbihan, Hautes Alpes i Lozere.

W 1975 r. udział emigrantów polskich (cudzoziemcy i naturalizowani) w ogólnej liczbie ludności Francji wynosił zaledwie 5,3‰. Wyższym udziałem odznaczały się 24 departamenty (z 94, bez Korsyki), co dodatkowo potwierdza tezę o rosnącej dekoncentracji przestrzennej Polonii. Szczególnie wysoki udział Polaków, przekraczający 12,5‰, cechował tradycyjne obszary ich osiedlenia, a zwłaszcza region Nord-Pas-de-Calais (departament Pas-de-Calais > 30‰) oraz Lotaryngię (departament Moselle i Meurthe-et-Moselle).

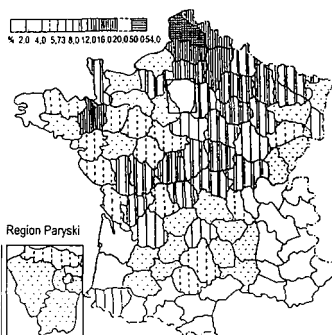
1. POLACY WEDŁUG MIEJSCA ZAMIESZKANIA

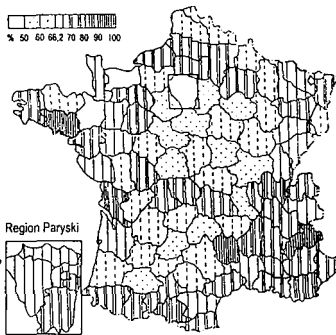
2. UDZIAŁ POLAKÓW W OGÓLNEJ LICZBIE LUDNOŚCI

3. UDZIAŁ POLAKÓW W OGÓLNEJ LICZBIE CUDZOZIEMCÓW

4. UDZIAŁ POLAKÓW NATURALIZOWANYCH W OGÓLNEJ LICZBIE LUDNOŚCI POLSKIEJ

Rys. 8. Rozmieszczenie ludności polskiej (cudzoziemcy i naturalizowani) we Francji w 1975 r.

W ich najbliższym otoczeniu znajdują się departamenty, w których udział ten był również stosunkowo duży i wynosił 10–12,5% (Aisne, Oise, Seine et Marne, Aube i Meuse). Najsilniej rozproszeni wśród rdzennej ludności (< 2%) są Polacy zamieszkujący w północno-zachodniej Francji, przede wszystkim w Bretanii, zachodniej Normandii (Basse Normandie), a także w regionach Loary, Akwitanii, Langwedocji i Roussillon oraz Prowansji i Lazurwego Wybrzeża.

Udział Polaków (cudzoziemcy i naturalizowani) w ogólnej liczbie cudzoziemców we Francji w 1975 r. wynosił 5,7%, przy czym wyższe odsetki wykazywały 33 departamenty. Wyjątkowo wysokim udziałem wśród cudzoziemców (> 50%) cechują się Polacy skupieni w departamencie Pas-de-Calais. W niektórych regionach Francji duży, tego rodzaju udział jest zbieżny z małą liczebnością emigrantów polskich (Bretania, Poitou-Charentes i Centre). Z kolei w regionie paryskim, stanowiącym znaczne skupisko polonijne, odsetek Polaków wśród cudzoziemców okazał się niewielki, ze względu na bardzo silną koncentrację wielu różnych mniejszości etnicznych.

Po II wojnie światowej emigranci polscy we Francji coraz częściej rezygnowali z zamierzonego wcześniej powrotu do ojczyzny, z czym wiąże się znaczne przyspieszenie procesu ich naturalizacji⁵. Stąd też w 1975 r. naturalizowani stanowili już prawie 2/3 wszystkich Polaków. Rozmieszczenie naturalizowanej ludności polskiej różni się istotnie od rozmieszczenia całej społeczności polonijnej. Udział naturalizowanych w ogólnej liczbie Polaków uzyskuje bowiem wartości wyższe od przeciętnej głównie w południowej części Francji. Ponieważ liczebność emigrantów polskich jest tam niewielka, łatwiej podlegają oni asymilacji w społeczeństwie francuskim. Wysoki udział naturalizowanych Polaków jest także charakterystyczny dla regionu paryskiego, gdzie dużą rolę odgrywają starsze generacje Polonii.

Sformułowaną wyżej tezę o postępującej dekoncentracji przestrzennej ludności polskiej we Francji potwierdzają również zmiany w rozmieszczeniu Polaków o statusie cudzoziemców w latach 1926–1982 (Kostrubiec 1991, s. 13.). Na początku tego okresu ponad 75% (233,4 tys.) wszystkich obywateli polskich skupiało się w 9 departamentach (Pas-de-Calais, Nord,

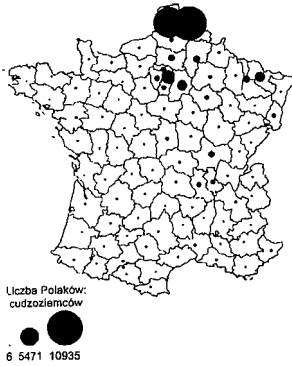
⁵ Proces ten rozwijał się powoli już w okresie międzywojennym. Jednakże swoje apogeum osiągnął on dopiero na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych (maksimum w 1948 r. – 13,7 tys. naturalizacji). W nieco mniejszym stopniu naturalizacja Polaków nasiliła się w drugiej połowie lat pięćdziesiątych (w 1956 r. – 12,7 tys.). W latach następnych liczba naturalizacji obywateli polskich zmniejszała się, aby w końcu lat osiemdziesiątych osiągnąć poziom zbliżony do stanu z 1920 r. (poniżej 1 tys.). Na początku okresu powojennego w rozwoju naturalizacji duże znaczenie miało częste zawieranie mieszanych małżeństw polsko-francuskich, przy czym w miarę upływu czasu liczba tych związków – najpierw gwałtownie, a potem coraz wolniej – malała (z 3,8 tys. w 1946 r. do 4 tys. w 1984 r.). Jednocześnie w grupie małżeństw mieszanych systematycznie wzrastała przewaga związków zawieranych pomiędzy Polkami i Francuzkami kosztem małżeństw Polaków z Francuzkami.

Seine, Moselle, Meurthe-et-Moselle, Aisne, Saône-et-Loire, Val d'Oise i Oise), podczas gdy w roku końcowym taka sama ich część (48,5 tys.) zamieszkiwała aż w 17 departamentach (Pas-de-Calais, Nord, Paris, Seine-et-Marne, Moselle, Val-de-Marne, Seine-Saint-Denis, Aisne, Oise, Meurthe-et-Moselle, Hauts-de-Seine, Val-d'Oise, Saône-et-Loire, Yvelines, Loire, Haut-Rhin, Essonne). Należy dodać, iż w świetle danych z końca 1983 r. rozmieszczenie ludności zachowującej obywatelstwo polskie jest zbliżone z układem przestrzennym całej społeczności polonijnej (rys. 9). Na tym tle nieco inaczej wygląda rozmieszczenie nowej fali emigrantów polskich z lat osiemdziesiątych, którzy osiedlali się głównie w Paryżu, w regionie Île-de-France i Rhône-Alpes, a w nieco mniejszym stopniu na obszarze tradycyjnie najsilniejszej koncentracji Polaków w regionie Nord-Pas-de-Calais.

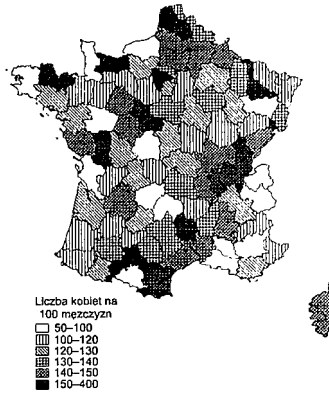
Po II wojnie światowej ludność polska (cudzoziemcy i naturalizowani) we Francji podlegała intensywnym procesom feminizacji i starzenia demograficznego. Stąd też w 1975 r. struktura płci tej populacji była już bardzo silnie zdeformowana. Przeciętna liczba kobiet przypadających na 100 mężczyzn dochodziła bowiem do 125. Zadecydowało o tym wysokie tempo starzenia się Polonii, związane z bardzo słabym dopływem nowych emigrantów. Na obszarze Francji współczynnik feminizacji ludności polskiej nie zależy istotnie od jej liczebności. Wysokie wartości tego miernika występują bowiem nie tylko wewnątrz, ale i na zewnątrz głównych regionów osiedlania się Polaków. Stosunkowo niskim poziomem feminizacji odznaczają się częstokroć regiony, gdzie społeczność polska nie jest liczna, ale znaczny udział w niej mają młodsze grupy ludności napływowej, uczestniczące w migracjach wewnętrznych.

Na dalszy przyspieszony wzrost feminizacji społeczności polonijnej wskazują wyniki spisu ludności Francji w 1982 r. W całej mniejszości polskiej na 100 mężczyzn przypadało wtedy aż 141 kobiet. Pomiędzy Polakami o statusie cudzoziemców i naturalizowanych nie istnieją w tej dziedzinie istotne różnice. Natomiast zaznaczają się one wyraźnie w podziale warstwy emigrantów polskich według pochodzenia terytorialnego na urodzonych w Polsce i we Francji. W pierwszej z tych grup – ponad 2-krotnie liczniejszej – na 100 mężczyzn przypadały aż 153 kobiety, podczas gdy w drugiej – 120. Dane tego samego spisu potwierdzają też tezę, że silna feminizacja wynika z wyjątkowo wysokiego stopnia starzenia demograficznego Polonii francuskiej. Wskazuje na to m. in. fakt, iż osoby w wieku 55 lat i więcej stanowią ok. 2/3 całej tej społeczności. Kategoria Polaków – cudzoziemców jest przy tym przeciętnie dużo starsza od naturalizowanych (tab. 4). Odsetek osób w wieku 55 lat i więcej w grupie cudzoziemców wynosi aż 80,3%, natomiast w grupie naturalizowanych – 61,1%. Jeszcze większe różnice w poziomie starzenia występują pomiędzy osobami urodzonymi w Polsce i we Francji. Udział osób w wieku 55 lat i więcej w każdej z tych grup osiąga odpowiednio 80,8% i 35,6%.

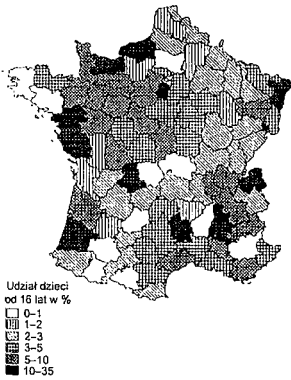
A. Rozmieszczenie ludności polskiej

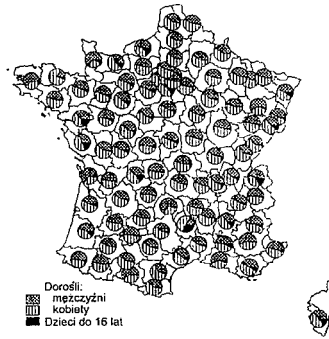
B. Feminizacja ludności dorosłej

C. Udział dzieci

D. Struktura płci i wieku

Rys. 9. Rozmieszczenie i struktura demograficzna ludności polskiej (cudzoziemcy) we Francji w 1983 r. (stan w dniu 31 grudnia)

Tabela 4

Polacy we Francji (naturalizowani i cudzoziemcy) według płci i wieku w 1982 r.

Wiek	Polacy we Francji			Mężczyźni			Kobiety		
	ogółem	w tym urodzeni w Polsce	w odsetkach	razem	w tym urodzeni w Polsce	w odsetkach	razem	w tym urodzone w Polsce	w odsetkach
	w liczbach absolutnych			w liczbach absolutnych			w liczbach absolutnych		
Polacy naturalizowani									
Ogółem	160 208	99 176	100,0	66 336	38 452	100,0	93 872	60 724	100,0
Poniżej 15 lat	428	132	0,2	216	60	0,3	212	72	0,2
15-24	2 200	848	1,4	960	304	1,4	1 240	544	1,3
25-34	11 688	4 364	7,3	4 448	968	6,7	7 240	3 396	7,7
35-54	48 060	14 096	30,0	21 240	5 492	32,0	26 820	8 604	28,6
55 lat i więcej	97 832	79 736	61,1	39 472	31 628	59,6	58 360	48 108	62,2
Polacy cudzoziemcy									
Ogółem	64 804	55 408	100,0	26 900	22 712	100,0	37 904	32 696	100,0
Poniżej 15 lat	1 504	708	2,3	792	360	2,9	712	348	1,9
15-24	1 596	1 388	2,5	592	492	2,2	1 004	896	2,6
25-34	3 840	3 660	5,9	1 702	1 556	6,3	2 136	2 104	5,6
35-54	5 800	4 528	9,0	3 448	2 520	12,8	2 352	2 008	6,2
55 lat i więcej	52 064	45 124	80,3	20 364	17 784	75,8	31 700	27 340	83,7

Źródło: Recensement général de la population de 1982. Nationalité, INSEE, s. 78-89, tab. 2, 3.

Wysokim stopniem starzenia demograficznego Polacy wyróżniają się zarówno wśród ogółu cudzoziemców, jak i naturalizowanych we Francji.

Jak wskazują dane z 1983 r., bardzo wysoki przeciętny poziom feminizacji cechuje grupę dorosłych Polaków o statusie cudzoziemców (139 kobiet na 100 mężczyzn). Uwidacznia się przy tym silne zróżnicowanie przestrzenne tego poziomu. Wartości współczynnika feminizacji wyższe od przeciętnej występują przede wszystkim w północnych, południowych i środkowo-wschodnich departamentach Francji. W tym samym roku udział dzieci (do 16 lat) w całej zbiorowości osób posiadających obywatelstwo polskie wyniósł zaledwie 2,9%. Wartości wyższe przyjmuje on głównie w rolniczych regionach północno-zachodniej i południowo-wschodniej Francji.

Tabela 5

Struktura społeczno-zawodowa ludności polskiej* we Francji według płci w 1968 r. (w %)

Wyszczególnienie	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Ludność czynna zawodowo	36,0	51,4	20,7
Pracujący na własny rachunek	2,9	3,9	2,0
Specjaliści (<i>cadres</i>)	1,4	2,2	0,6
Urzednicy	1,4	1,5	1,5
Robotnicy i pracownicy usług	29,5	43,3	15,6
Inni (artyści, duchowieństwo, wojsko, policja)	0,8	0,5	1,0
Ludność bierna zawodowo	64,0	48,6	79,3
Dzieci i studenci	5,8	5,5	6,0
Służba wojskowa	0,0	0,0	-
Bierni w wieku 16-64 lat	20,4	4,4	36,5
Emeryci	24,5	37,4	11,5
Bierni w wieku 65 lat i więcej	13,3	1,0	25,3

* Dotyczy osób posiadających obywatelstwo polskie (ogółem 131,7 tys. osób; mężczyźni 65,6 tys., kobiet 66,0 tys.).

Źródło: Dane spisu ludności w 1968 r. (sondaż 1/4).

W ślad za omawianymi zmianami struktury demograficznej obniżał się ogólny poziom aktywności zawodowej emigrantów polskich we Francji. Równocześnie poważnym przekształceniom podlegała ich struktura społeczno-zawodowa. Według spisu z 1968 r., wśród osób posiadających obywatelstwo polskie (131,7 tys.) aktywni zawodowo stanowili zaledwie 36,0% (tab. 5).

Prawie 1/10 wszystkich pracujących reprezentowali wtedy wykonujący pracę na własny rachunek – w szczególności właściciele gospodarstw rolnych, kucyki i rzemieślnicy. W grupie pracowników najemnych znaczący udział uzyskali specjaliści (*cadres*) i urzednicy. Jednocześnie udział Polaków zatrudnionych w górnictwie – ze względu na upadek tej gałęzi gospodarki francuskiej – obniżył się do 9,3%. Przytoczone informacje dowodzą ogólnego

wzrostu pozycji społecznej i ekonomicznej Polonii francuskiej w stosunku do stanu istniejącego w okresie przedwojennym⁶.

Dalszy spadek ogólnego poziomu aktywności zawodowej emigrantów polskich (cudzoziemcy i naturalizowani) we Francji można zauważyć w 1982 r. (31,1%). Zgodnie z ogólną tendencją, mężczyźni wykazują przy tym dużo wyższą aktywność (42,6%) aniżeli kobiety (23,0%). Istotne różnice w poziomie aktywności zawodowej występują również pomiędzy Polakami o statusie cudzoziemców i naturalizowanych. Udział czynnych zawodowo wśród naturalizowanych (36,9%) przewyższa ponad 2-krotnie tego rodzaju wskaźnik przypisany kategorii cudzoziemców (16,8%). Warto dodać, że w żadnej z tych grup nie osiąga on jednak poziomu przeciętnego dla ogółu naturalizowanych i cudzoziemców zamieszkujących we Francji. Równocześnie w zbiorowości Polaków – cudzoziemców notuje się ponad 2-krotnie wyższy poziom bezrobocia (16,9%) w porównaniu z Polakami naturalizowanymi (7,9%). Niezależnie od statusu formalnoprawnego emigrantów polskich bezrobocie w większym stopniu dotyka kobiet niż mężczyźni, nasilając się szczególnie w młodszej grupie wieku produkcyjnego: 15–24 lat.

5. PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza dowiodła, że struktura przestrzenna i demograficzno-społeczna ludności polskiej we Francji w badanym okresie podlegała intensywnym przemianom. Po krótkotrwałym, ale ożywionym rozwoju tej społeczności w latach przedwojennych, okres powojenny przyniósł jej regres demograficzny, spowodowany ograniczeniem emigracji z Polski, obniżeniem przyrostu naturalnego oraz naturalizacją. Zmianom tym towarzyszyła stopniowa dekoncentracja przestrzenna wychodźstwa polskiego na obszarze Francji. Równoległe następowały głębokie przekształcenia struktury demograficzno-społecznej Polonii. Ta początkowo młoda populacja przeobraziła się w społeczność złożoną w głównej mierze z ludzi starych. Jednocześnie w miejsce wcześniejszej nadwyżki mężczyzn pojawiła się rosnąca nadwyżka kobiet.

Dużą dynamikę powojennych zmian stosunków społecznych w środowisku polonijnym odzwierciedla ewolucja struktur społecznych i międzypokoleniowa ruchliwość społeczna (Dzieciuchowicz 1990). Istotne znaczenie mają przy tym zmiany sytuacji rodzinnej Polonii. Narastał bowiem proces dezintegracji wspólnot rodzinnych. Typem najczęściej spotykanym stały się rodziny małe, dwuosobowe. Znacznie zwiększył się udział rodzin niepełnych

⁶ Świadczy o tym również fakt, iż z liczby 72 tys. polskich robotników rolnych, którzy przybyli do Francji w latach 1920–1925 do 1982 r. pozostawało jedynie 2 tys. (Kostrubiec 1991, s. 11).

i szczętkowych. Równocześnie polepszyła się niska pierwotnie pozycja społeczna Polonii. Rosły bowiem szeregi inteligencji i urzędników oraz prywatnych przedsiębiorców polskiego pochodzenia. Awans społeczny obejmował przede wszystkim młodsze pokolenia polonijne.

Postępujący proces starzenia demograficznego emigracji polskiej doprowadził do dużego wzrostu udziału w tej populacji osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, a także zmniejszenia potencjału pracy i obniżenia aktywności zawodowej, z czym łączył się wzrost poziomu bezrobocia. Radykalne przekształcenia objęły również strukturę zatrudnienia emigrantów polskich. Obecnie wiodącą rolę pełni w niej przemysł przetwórczy i sektor usługowy. Dominujące przed wojną zatrudnienie w górnictwie dziś ma znikome znaczenie. Dochodzi do tego wzrost dywersyfikacji struktury zawodowej mniejszości polskiej. W miarę rozwoju naturalizacji nieuchronnie zacieśnia się odrębność narodowościowa tej społeczności.

LITERATURA

- Bonnet J. Ch., 1977, *La vie religieuse des catholiques polonais du bassin stéphanois dans l'entre-deux-guerres*, „Bulletin du Centre d'Hist. Rég. Université de St. Etienne”, n° 1.
- Chejmiński T., 1937, *Powrót wychodźców z Francji w latach 1935 i 1936*, „Statystyka Pracy”, nr 4.
- Dzieciuchowicz J., 1990, *Pochodzenie terytorialne jako czynnik zróżnicowania demograficzno-społecznego Polonii francuskiej (przykład gminy La Ricamarie w regionie Saint Etienne)*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia geographica, nr 12.
- Fischbach J., 1985, *Zmiany liczebności oraz rozmieszczenie wychodźstwa polskiego we Francji*, „Przegląd Polonijny”, nr 11.
- Fogelson S., 1930, *Robotnicy polscy we Francji w 1927 roku*, „Statystyka Pracy”.
- Fogelson S., 1937, *Polacy we Francji w roku 1931*, „Statystyka Pracy”.
- Gruszczyński J., 1981, *Społeczność polska we Francji 1918–1978 (problemy integracji trzech pokoleń)*, PWN, Warszawa.
- Jankowska H., 1964, *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, KiW, Warszawa.
- Kostrubiec B., 1991, *Les Polonais en France*, „Hommes et Terres du Nord”.
- Krawczyk E., 1975, *Polityka asymilacyjna władz francuskich wobec Polaków w latach 1919–1939*, „Przegląd Zachodni”, nr 5/6.
- Les étrangers, recensement général de la population de 1982*, 1982, „La Documentation Française”, Migrations et Sociétés, n° 6.
- Marszał T., 1986, *Beaulieu – osada górnicza i skupisko Polonii*, „Przegląd Polonijny”, nr 12.
- Marszał T., 1989, *Rozmieszczenie i struktury społeczno-demograficzne ludności pochodzenia polskiego w Roche la Molliere*, „Przegląd Polonijny”, nr 15.
- Marszał T., Straszewicz L. (red.), 1990, *Atlas Polonii francuskiej*, IGEIOP UŁ, Łódź (praca niepublikowana).
- Michalski W., 1990, *Migracje ludności między Polską i Francją w latach 1980–1986*, „Przegląd Polonijny”, nr 16.
- Panorama emigracji polskiej*, 1967, Paryż.

- Ponty J., 1988a, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Publ. de la Sorbonne, Paris.
- Ponty J., 1988b, *L'immigration polonaise*, „Homes et migrations”, n° 1114.
- Problemy rozmieszczenia ludności pochodzenia polskiego we Francji*, 1985, Materiały z konferencji naukowej, Wyd. UŁ, Łódź.
- Rozwadowski J., 1927, *Emigracja polska we Francji*, Lille.
- Sikora J., 1988, *Ewolucja Polonii Francuskiej. Obserwacje – hipotezy – refleksje*, Wyd. Polonia, Lublin.
- Stpiczynski T., 1988, *Migracje ludności w latach 1918–1987 w badaniach GUS*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 7.
- Stpiczynski T., 1992, *Polacy w świecie*, GUS, Warszawa.
- Straszewicz L., 1985, *O badaniach przestrzennych Polonii Francuskiej*, [w:] *Problemy rozmieszczenia ludności pochodzenia polskiego we Francji*, Materiały z konferencji naukowej, Wyd. UŁ, Łódź.
- Śladkowski W., 1985, *Polacy we Francji*, Wyd. Polonia, Lublin.
- Wasilewska-Trenkner H., 1973, *Ekonomiczno-społeczne aspekty emigracji z Polski w latach 1960–1970*, SGPiS, Warszawa.
- Wiśniewski J., 1985, *L'évolution de la communauté polonaise en France au cours du XX siècle*, [w:] *Problemy rozmieszczenia ludności pochodzenia polskiego we Francji*, Materiały z konferencji naukowej, Wyd. UŁ, Łódź.

Katedra Gospodarki Przestrzennej
i Planowania Przestrzennego UŁ

Jerzy Dzieciuchowicz

POLISH EMIGRATION IN FRANCE – EVOLUTION OF THE SPATIAL AND SOCIO-DEMOGRAPHIC STRUCTURE

(Summary)

Polish emigrants in France constitute one of the largest Polish colonies in west-European countries. The development of this population, its social and cultural life and its economic activity have been acutely described by several Polish and French researchers. However, only few studies concerned exclusively the spatial aspects of Polish emigration in France. The present paper aims at representing the evolution of spatial and socio-demographic structure of this community with regard to areas of both migratory influx and efflux. The time range of this study covers the period from the First World War to the present time. The data used in this study comes from French and Polish emigration statistics and from unpublished papers prepared by a special research team in the University of Łódź dealing with spatial studies of Polish emigration. The statistics relating to Polish emigration in France are not entirely credible and homogenous.

The analysis shows that the spatial and socio-demographic structure of Polish diaspora in France has undergone some considerable changes. After a short but rapid development in the interwar period, the number of Polish emigrants started to decline after the Second World War owing to diminution of affluence from Poland, lower birth-rate and naturalization. These

changes went together with a gradual dispersion of the colony on the territory of France. Simultaneously, due to ageing processes this originally young population became a community composed in a great part of old people. Besides, the proportion of males, who initially outnumbered females, dropped and a surplus of female started to augment.

The evolution of social structures and the intergenerational social mobility reflect a dynamic changes of social structures of Polish emigration in France after the Second World War (Dziewięciuchowicz 1990). The changes of family condition i.e. disintegration of family communities were of importance to matter. Small families composed of two persons became the predominant pattern. At the same time, the number of incomplete and rudimentary families increased. On the other hand, a low social status of Polish emigration has noticeably risen due to increasing number of white-collar workers and businessmen of Polish origin. This social rise has touched mainly younger generations.

The steady process of ageing of Polish emigration resulted in growing number of pensioners, lower work potential, and diminished professional activity which was followed by higher unemployment rate. The structure of employment has radically changed as well. The mining industry that played a decisive role in employment of Polish emigration before the Second World War has lost its importance in favour of the processing industry and the service. Generally, the occupational structure of Polish minority tends to a higher diversification. As the naturalization progresses the national distinctiveness of Polish emigration in France inevitably evanesces.